Др ВЛАДИСЛАВ Ђ. ЂОРЂЕВИЋ
доцент Правног факултета у Нишу

UDK 347.6

КРИТИКА И ОПРАВДАЊЕ НАСЛЕЂИВАЊА И НАСЛЕДНОГ ПРАВА

УВОД

Наслеђивање је током историје прошло дуг и трновит пут развитка условљен променама које су се одиграле у структури самога друштва. Могло би се рећи да се прве клице наслеђивања налазе још у првобитној заједници. У систему матријархата као наследници добара која су била у, личној употреби појединца, односно која су имала карактер личне својине, јављају се најближи гентилни рођаци по мајчиној лози. Даљим развојем производних односа, богатства су се све више концентрисала у рукама мушкарца, он тежи да искористи свој друштвено економски положај и мења ред наслеђивања у корист своје деце. Укида се наслеђивање по материној лози и уводи се наследни ред по очевој линији. Да би се то остварило, било је потребно да његово очинство буде несумљиво. Због тога, мушкарац узима себи једну жену чији је превасходни задатак да му роди децу (првенствено мушку) која ће када њега не буде више било наследити његово богатство. То је и време у коме је настала и патријархална моногамна породица. Овим је по речима Енгелса, извршена једна од најрадикалнијих револуција у историји људског друштва. Међутим, на том ступњу развитка првобитне заједнице родовског уређења још нема наслеђивања у правном смислу, јер оно није могло постојати све док је својина била искључиво заједничка.

Наслеђивање у правном смислу није могло постојати пре него што је настала држава и право, односно индивидуално право својине. Према томе, наслеђивање се јавља, као регулатор друштвених односа упоредо са настанком државе и права уопште, односно са настанком индивидуалне својине и патријархалне моногамне породице. Онда када се јавља индивидуална својина, макар и само неких ствари, настала је потреба да држава својим прописима заштити одређени поредак наслеђивања, са самим тим и интересе владајуће класе. Тако наследно право постаје историјска категорија као и свако право, и настаје, сагласно и сходно праву својине, у вези са поделом друштва на класе са постанком друштвене неједнакости између људи према средствима за производњу.

У свим друштвено-економским формацијама у којима појединцу (физичком лицу) могу да припадају таква субјективна права и обавезе које се могу пренети за случај смрти њиховог титулара (носиоца) на друга лица, постоји правно уређење установе наслеђивања.

Наслеђивање и наследно право служе ин ултима линеа репродуковању постојећих друштвених односа. Учествујући у очувању тих односа (иако тај њен допринос никада није био одлучујући) ова правна установа увек је имала задатак да у робовласничком друштву репродукује робовласнички, у феудализму феудални, у капитализму капиталистичке а у социјализму социјалистичке друштвене односе. Гледано са тог аспекта, наслеђивање и наследно право је увек имало функцију одржања датог начина производње. Наиме, ако у друштву постоји право приватне својине на средствима за производњу онда се она наслеђивањем преносила на наследнике. Као што је Маркс истакао у извештају Генералном савету на конгресу Прве интернационале у Базелу 1869. године, „наследно право има друштвено значење само утолико што оно даје наследницима власт коју је покојник имао за живота, а нарочито власт да помоћу своје својине присваја продукте туђег рада". Захтеве Маркса и Енгелса у „Комунистичком Манифесту" за укидање права наслеђа (тач. 3 део II) треба схватити као захтев за укидањем буржоаског (експлоататорског) наследног права на средствима за производњу, а не као захтев за укидање права наслеђа уопште, посебно не на индивидуалној својини и на потрошним добрима.

Сваком друштву је потребан неки облик наслеђивања („наследно право, очигледније него шта друго, показује зависност права од производних односа" — Маркс). Као и право својине, тако је и наследно право израђено на идеји раније одређености, складности између индивидуалног и социјалног интереса. По том схватању су и интерес оставиоца, који се изражава у тестаменту, и породични интерес, који је заснован на законском (интестатском) наслеђивању, истовремено усмери у правцу друштвеног интереса. То се можда може објаснити тиме што је данашње наследно право један неухватљив компромис између супротних система и принципа, што оно међусобно повезује форме слободе тестирања и законског (интестатског) наслеђивања, и што се у њему готово неразмрсиво испреплићу индивидуалистичке, породичне и социјално одређивање сврхе.

I. — *Критике установа наслеђивања и наследног права*

Установа наслеђивања као облик универзалне сукцесије мортис цауса представља једно од најспорнијих питања савремене правне науке, нарочито у социјалистичким земљама. Обично се овом питању прилази доста схематски, па се наследно право везује само за одређене облике својине. Стога је потребно дати један кратак преглед критика установе наслеђивања које су имале утицај на савремене теорије о оправдању наследног права.

Теорија природног права, владајућа у току XVIII и XIX века, оправдава установу наслеђивања и наследног права као нужну последицу права својине. Hugo Gricijus (De iure belli et pacis, 1625) истиче да је наследно право дериват права својине односно права располагања. Отуда се институција наслеђа јавља као последица права располагања, које овлашћује титулара да својим правом својине располаже како за живота тако и за случај смрти. Природно право сваког човека је да тестира, а уместо оног ко није направио тестамент законодавац је одредио ко ће га наследити. По њему, законско наслеђивање је само посредна последица тестамента. Ово схватање везује установу наслеђивања искључиво за институт својине.

Природноправна концепција о наслеђивању изложена је бројним критикама у теорији. Тако Пуфендорф сматра да се свако право гаси смрћу титулара. На тај начин својина, која по њему претставља вечито природно право, не даје никакво право располагања и за случај смрти. Он сматра да наследно право не постоји као дериват својине, него као последица тежње појединца за продужење свога рода, као и да се избегну поремећаји у друштву који могу настати смрћу једног човека.

Хегел и Савињи сматрају, да се право наслеђа заснива на суштини породице, на етичкој вези између чланова породице и у праву најближих сродника да се међусобно издржавају и обезбеђују издржавање (дотације). У случају смрти неког лица његова имовина прелази на преживеле чланове породице којој припада ради обезбеђења издржавања преживелих чланова породице.

По схватању Монтескијеа, друштво је извор и основ свих односа и само њему припада право да те односе регулише. По овом гледишту, наследно право није природно право, већ се јавља као производ законодавца који га ствара, он има право да га мења, а може и да га укине. Међутим, ово схватање иако је било присутно у време доношења грађанских законика није прихваћено већ је усвојено да је право наслеђивања природно право (Code civile, 1804).

Друштвене промене које су се догодиле почетком XIX века нису могле остати без утицаја на теорију природног права, наметнула су се нова правна схватања о установи наслеђивања. Поставило се основно питање: да ли је нови начин производње у складу са приватним наслеђивањем? Критичари су се изјашњавали у прилог реформи наследног права па чак и потпуном његовом укидању. Ове критике су првенствено долазиле од стране социјалиста, нарочито од социјал-утописта али и других.

У нас Светозар Марковић говори о наслеђивању као рушећој сили, која делује без циља. Деловање те силе он види у томе што мали број лица наслеђивањем добија део земље, а то квари њихове породице навикава их на нерад и разметање. С друге стране оно, дробећи незнатан део земље међу врло великим бројем лица врши експропријацију у великим размерама од које не може да избегне ниједна породица. „Сила која врши такву експропријацију — то је: начело наследства“.

Бабеф, вођа једнаких у француској револуцији, залагао се за укидање наслеђивања које представља јавно зло (мал публиц), и омогућује да се наставе постојећи неправедни друштвени односи.

Постоје и друга мишљења која, у крајњој линији, иду за тим да се наслеђивање сведе у друштвено корисне границе, тако да оно не би више представљало средство за одржавање неједнакости у друштву (Шефле, Менгер, Валије).

Социјал-утописти (Луј Блан, Сен Симон) и њихови следбеници у установи наслеђивања виде основни узрок неједнакости између људи. Они сматрају да би укидање приватног наслеђивања могло послужити као средство за укидање неједнакости међу људима.

О укидању права наслеђивања су се водиле бурне полемике и на Конгресу Прве интернационале у Базелу 1869. године између анархисте Бакуњина и његових присталица, с једне стране, и Маркса и његових присталица, с друге стране. Наиме, бакуњисти су тврдили да ће укидање права наслеђивања само по себи довести до ликвидирања права приватне својине, па према томе и капитализма. Маркс се са својим присталицама супротставио тој идеји показујући да је, право наслеђа само додатак постојећој економској организацији друштва. По речима Маркса: „Целокупно грађанско право уопште, закони о наслеђивању нису узрок већ последице — правнички закључак из постојеће организације друштва, која се заснива на приватном власништву средстава за производњу... Признати да је укидање права наслеђа полазна тачка социјалне револуције, значило би само одвући радничку класу с позиције с које треба да пређе у напад на савремено друштво.. То би било погрешно теоријски и реакционарно у пракси“.

На основу свега напред реченог, произилази да је установа наслеђивања и наследног права тесно везана за степен друштвено-економског развоја, припадност одређеној друштвено-економској формацији (општа историјска компонента), за систем својинских односа и облика својинских односа и облика својине, који de iure i de facto постоје у одређеном конкретно историјском моделу друштва: приватна, колективна, групна, државна, друштвена, лична својина (класна, својинска компонента). Осим тога, наследноправно уређење зависи и од типа и модела породице у конкретно историјском облику породице, који се изражавају у систему сродничких односа и значају сродства, у величини породичне групе, у степену интегрисаности појединаца и породице у систем друштвених односа, као и у значају и облицима брака (породична компонента). Установа наслеђивања и наследног права као и све друге правне установе, представља само део, облик друштвене надградње тако да се тачно објашњење ове надградње може дати само у вези целокупности друштвеног уређења у коме се јавља и у коме она постоји (узимајући у обзир све три наведене компоненте), што значи да је наслеђивање у свим досадашњим формацијама имало и има класни карактер.

II. *Наследно право и социјализам*

Наследно право је интегрални део и социјалистичких правних поредака у којима служи репродукцији социјалистичких производних односа. По тој својој функцији установа наслеђивања разликује се суштински од установе наслеђивања других правних поредака.

Социјализам укида приватну својину на средствима за производњу или је барем ограничава тако да онемогућује присвајање туђег рада, једном речју успоставља социјалистичке производне односе који се темеље на друштвеној (државној) својини над средствима за производњу. С обзиром на ову битну промену у односу на све остале друштвено-економске формације, појединац у социјалистичком друштву не може бити приватни власник средстава за производњу, односно не оних средстава, нити у оној мери, да би му то омогућило присвајање вишка рада других људи. Међутим, он је субјект права и може бити носилац индивидуалне својине тј. својине на средствима која служе његовој личној потрошњи. Осим тога појединац може бити и титулар различитих субјективних права и обавеза што све условљава постојање установе наслеђивања и наследног права у социјалистичком друштву. Поред тога, постоје и други разлози због којих је данас успостављено и гарантовано право наслеђивања у свим социјалистичким земљама. Постојање права наслеђивања несумњиво утиче на заштиту и јачање породице као основне ћелије социјалистичког друштва, на развијање и јачање индивидуалне својине, као и на ефикасније остварење стратегијског циља социјализма која се постиже бољом заинтересованошћу радника (произвођача) да раде до краја живота јер оно што буду стекли припашће после њихове смрти оним који су им блиски и драги.

Установа наслеђивања нема више експлоататорски карактер јер је лична својина, својствена социјалистичком друштву и има потпуно другачији карактер и основе него приватна својина у капитализму. Право личне својине је загарантовано и заштићено правним поретком, обезбеђујући његовом носиоцу да може, у циљу задовољавања личних потреба, слободно располагати том својином. А у оквиру слободног располагања долази и право преноса личне својине по основу наслеђа, с тим да наслеђена имовина, и у рукама наследника, има квалитет личне својине.

Сва права социјалистичких земаља при регулисању установе наслеђивања полазе од основних поставки о личној својини и предмета приватне својине — у мери у којој она још постоји у појединим социјалистичким земљама односно од имовине која припада грађанима као физичким лицима. Ипак, постоје разлике у појединим правима. Оне су незнатне, на њима се нећемо посебно задржати, међутим постоји знатна разлика у регулисању ове установе у социјалистичким земљама у односу на капиталистичке. Стога истичемо само следеће:

1) предмет наслеђивања је имовина која припада грађанину као физичком лицу;

2) основ наслеђивања је закон и тестамент, с тим што у Мађарској постоји и специјални уговор о наслеђивању комбинован с уговором о доживотном издржавању;

3) релативно је сужен круг могућих законских наследника у односу на капиталистичке земље (мада је у Шведској ужи круг могућих законских наследника него у социјалистичким земљама);

4) слободна располагања тестаментом је релативно јаче ограничена на нужни део;

5. остварена је већа равноправност полова у наслеђивању;

6) ојачан је положај брачног друга;

7) више је изражена равноправност брачних и ванбрачних сродника у наслеђивању,;

8) успостављен је (поред општег уређења) и посебан режим наслеђивања, нарочито у погледу оних средстава за производњу која су (још у неком обиму) остала у приватним рукама (земља, зграде и сл.); и

9) порез на наслеђе нема онај политички значај, који има у капиталистичком друштву.

III. *Природа наслеђивања у савременом праву*

Питање правне природе наслеђивања је дуго у центру пажње цивилиста. И данас то интересовање постоји, јер нема сагласности међу правним писцима о суштини права наслеђивања. Правни писци не оспоравају наслеђивању карактер субјективног права, али га различито дефинишу. Шта више, код једног истог аутора налазе се сасвим различите дефиниције права наслеђивања, а неки сасвим пропуштају да га дефинишу.

Субјективно право наслеђивања, дефинише се некад као право настављања личности умрлога, други пут као имовинско правна репрезентација умрлога, или како неки кажу, као замена дотадашњег субјекта у заоставштини; трећи га сматрају као право стицања заоставштине, или краће право да се буде наследник, односно стицање заоставштине путем универзалне сукцесије и сл.

Дефиниција наслеђивања као право настављања личности оставиоца правно је немогућа. С обзиром да ова дефеницијa нема везе са стварношћу, она је нашла своје заговорнике и присталице само међу онима који су стајали под утицајем регијско-мистичног гледања на свет.

Ни мало није боља ни она дефиниција која право наслеђивања дефинише као имовинско-правну репрезентацију умрлога. Она налази присталице само међу теоретичарима који заступништво схватају као правни идентитет између заступника и заступљеног (Ж. Перић).

Дефиниција права наслеђивања као сукцесија у имовинска права умрлога, не погађа суштину, него има у виду субјективни однос и положај наследника у том имовинско-правном односу.

По нашем мишљењу наслеђивање је у основи имовинско-правног карактера. У складу с тим, установа наслеђивања није

ништа дуго до стицање оставиочеве имовине, или — тачније — стицање онога што се сматра заоставштином. Имовина редовно чини језгро онога што наслеђивањем прелази на наследника, али на наследника прелазе и оставиочеве имовинске обавезе, као и таква правна стања која нису делови имовине.

Прелазак заоставштине, као целине, на другога врши се тзв. универзалном сукцесијом коју је, као посебни начин прибављања (acqui sitioper univesitatem) створило римско право од кога су је усвојила сва данашња права. Она се оснива на правном поимању заоставштине као јединство свих имовинских права и обавеза везаних за оставиоца у моменту његове смрти. Заоставштина се, уопште, не састоји просто из суме стварних и тражбених права, уз која би дугови стајали као издвојени делови заоставштине, него, напротив, између свих права и обавеза постоји нека унутарња веза или конекситет. То јединство заоставштине је нередовно за прибављање, јер наследник може узети целу или део заоставштине, заједно активу с пасивом (дуговима и теретима) или ништа.

Моментом смрти извесног физичког лица на основу норми објективног наследног права наследник у једном акту добија сву заоставштину или одређену му квоту њену као целину. Он, дакле, не добија свако право умрлог посебно, нити прима сваки дуг посебно, него пер универзитатем стиче ин омне иус умрлога.

Наследник стиче оргинарно заоставштину умрлога лица чак и када то чини по вољи оставиоца на основу тестамента, јер прелаз заоставштине на наследника увек бива по сили самога закона а не по вољи умрлога. Оставиоцу је само омогућено да по својој вољи одреди себи евентуалног наследника. Он, међутим, не може никако искључити наслеђивање, тј. прелаз заоставштине на друга лица (сукцесоре).

Чињеница је да законодавац уређује наслеђивање као универзалну сукцесију, али та сукцесија ипак није потпуна, јер на наследника не прелазе сва оставиочева права, обавезе и сл. На наследника прелазе само одређена врста права, обавеза и сл. Право омогућује да се наслеђивањем настављају они правни односи у којима се оставилац налазио у моменту своје смрти и то само они односи који треба и могу да се наставе. Поред тога, за наследника услед оставиочеве смрти настају нека права и обавезе која нису никада била оставиочева (наследник је обавезан да сахрани оставиоца, наследник је обавезан да изврши оставиочеве легате, налоге итд.).

Из одредби којима се уређује наслеђивање произилази да је оно по својој природи имовинског карактера. Одредбом чл. 140. Закона о наслеђивању од 1955. предвиђено је да се наследник може одрећи наслеђа са накнадом. Одрицање од наслеђа се сматра поклоном, па може бити предмет побијања (паулијанском тужбом) у смислу правила о побијању дужникових правних радњи (члан 280—285 Закона о облигационим односима од 1978). Повреда права наслеђивања одређеног лица, није у самој ствари ништа друго, него умањење његових имовинских права која он стиче без накнаде. За повреду

права наслеђивања наследнику стоји на располагању наследничка тужба (heredatis petitio). По својој природи хередатио петитио је тужба за осуду на чинидбу, усмерена је на предају заоставштине у посед наследнику. Поникла је огранак rei vindicatio, што праву наслеђа даје имовински карактер.

Dr VLADISLAV Đ. ĐORĐEVIĆ
maître de conférence

CRITIQUE ET JUSTIFICATION DE LA SUCCESSION ET DU DROIT SUCCESSIF

Résumé

Dans le sens juridique la succession ne pouvait pas exister avant le commencement de l'Etat et du droit à savoir, avant le droit individuel de la propriété et en rapport avec cela avant la famille monogame patriarcale. Dans toutes les formations socio-économiques dans lesquelles appartient à l'individu les droits et les obligations subjectives, qui peuvent être transmis dans le cas de la mort aux autres personnes (surcesore), existe le système juridique de la succession. L'institution de la succession présente une des questions des plus contestées de la science juridique surtout dans les pays socialistes. D'habitude on a abordé à cette question assez schématiquement. Dans la justification de la succession et du droit successif l'auteur part du fait que ces deux institutions sont étroitement liées au degrès du développement socio-économique à l'appartenance à la certaine formation socio-économique (le composant général et historique) au système des liens de parenté et à la forme de la propriété qui de iure et de facto existent dans le modèle concret déterminé de la société: la propriété privée, collective, de groupe d'Etat sociale personnelle (de classe, le composant de parenté) et au type du modêle de la famille qui s'expriment dans le système des liens de parenté et dans l'importance de la parenté dans la grandeur du groupe familial, dans le degré de l'integration de l'individu et de la famille dans le système des rapports familiaux, ainsi que dans l'importance et dans les formes du mariage (composant familial). L'institution de la succession et du droit successif, comme toutes les autres institutions juridiques, ne présente qu'une partie, une forme de la superstruction sociale ainsi la précise explication de cette superstruction peut être donnée seulement en rélation avec la totalité de l'organisation sociale dans laquelle elle apparaît et dans laquelle elle existe (prenant en considération tous les trois composants) ce que signifie que la succession dans toutes les formations jusqu'à présent avait et elle a un caractère de classe.